

LUKIJA

Saksa, Yhdysvallat 2008 (Suomen ensi-ilta 27.3.2009)

Ohjaaja: Stephen Daldry

Kesto: 126min.

Käsikirjoittaja: David Hare (perustuen Bernhard Schlinkin kirjaan)

Ikäraja: K15

Näyttelijät: Kate Winslet, Ralph Fiennes, David Kross

Genre: Draama

Levittäjä: Sandrew Metronome Distribution Finland Oy

Oppimateriaalin tehtävät on suunniteltu lukioihin ja ammatillisiin oppilaitoksiin äidinkielen ja kirjallisuuden sekä historian opetukseen.

Alkuperäinen nimi: *The Reader*

Oppimateriaalin teemoja: Kirjasta elokuvaksi, näyttelijät ja tähtikuva, Vergangenheitsbewältigung – menneisyydenhallinta, Suomi ja menneisyys, kirjailijat ja historia

SYNOPSIS

Lukijan tapahtumat alkavat toisen maailmansodan jälkeisestä Saksasta, jossa äkillisesti tulirokkoon sairastuneen nuoren Michaelin auttaa kotiin tuntematon, kaksi kertaa hänen ikäisensä Hanna. Parannuttuaan Michael etsii Hannan käsiinsä kiittääkseen tätä. Pian he ajautuvat intohimoiseen mutta salamyhkäiseen suhteeseen.

Michael huomaa Hannan pitävän siitä, että tälle luetaan, ja heidän suhteensa syvenee. Hanna kuuntelee lumoutuneena Michaelin lukiessa hänelle "Odysseiaa", "Huckleberry Finniä" sekä "Nainen ja sylikoiraa". Heidän

voimakkaasta siteestään huolimatta Hanna katoaa mystisesti eräänä päivänä jättäen jälkeensä hämmentyneen Michaelin ja särkien tämän sydämen.

Kahdeksan vuotta myöhemmin, Michaelin ollessa tarkkailijana natsien sotarikosoikeudenkäynneissä huomaa hän yllätyksekseen Hannan palanneen elämäänsä, tällä kertaa syytettynä oikeussalissa. Samalla, kun Hannan menneisyys alkaa paljastua, saa Michael selville salaisuuden, jolla on vaikutus heidän molempien elämään. *Lukija* on koskettava tarina totuudesta, anteeksiannosta, ja siitä, kuinka yksi sukupolvi alkaa pikkuhiljaa hyväksyä toisen tekemät rikokset.

Lukijassa ovat pääosissa Ralph Fiennes, David Kross ja Kate Winslet. Elokuvan on ohjannut Stephen Daldry (Oscar-ehdokkuus elokuvasta *Tunnit*). Käsikirjoituksesta vastaa David Hare, ja se perustuu Bernhard Schlinkin palkittuun samannimiseen romaaniin, jota on käännetty 40 kielelle, ja joka ensimmäisenä saksalaisena romaanina pääsi The New York Timesin Bestseller listalle.

(Levitystoimiston esittelyteksti)

* * *

"Mitä voisivat muka sanoa lapsilleen vanhemmat, jotka olivat syyllistyneet natsien rikoksiin tai seuranneet niitä sivusta tai teeskennelleet tietämättömyyttä tai vuoden 1945 jälkeen sallineet rikollisten elää keskuudessaan tai jopa suhtautuneet heihin hyväksyvästi."

KIRJAILIJA

Oikeustieteen professorina toiminut, nyttemmin juristina ja kirjailijana tunnettu Bernhard Schlink aloitti kirjallisen tuotantonsa dekkareilla 1980-luvulla. Schlinkin teos *Der Vorleser* (Lukija) ilmestyi Saksassa vuonna 1995. Kirja oli menestys ja saavutti ensimmäisenä saksalaisena amerikkalaisen best seller -listan kärkisijan.

Toisen maailmansodan jälkeen syntyneenä saksalaisena Bernhard Schlink on osaltaan kokenut sukupolvensa trauman. Tämän sukupolven kasvamisprosessia ovat kipeästi varjostaneet Kolmannen valtakunnan kauhuteot ja holokausti. Uusi sukupolvi kasvoi saksalaisessa yhteiskunnassa, jossa jonkun vanhempi, naapuri tai tuttava on ollut armeijassa tai syyllistynyt tekoihin, joista on mahdoton puhua. Nuorena Schlink määritteli itsensä mieluummin eurooppalaiseksi kuin saksalaiseksi. Menneisyyden hyväksyminen ja kipeän tiedon prosessointi määritteli saksalaista identiteettiä – niin kirjailijan itsensä kuin monen muunkin saksalaisen.

Puhuessaan menneisyyden varjosta tietty häpeä ja syyllisyydentunne häivähtävät Schlinkin sanoissa. Saman tunteen kollektiivisella tasolla ovat tavoittaneet useat poliittisen historian ja sosiaalipolitiikan tutkijat.

Puhutaan kollektiivisesta syyllisyydestä, jopa "kansallisesta itseruoskinnasta" joka on saavuttanut Saksassa valtavat mittakaavat.

Bernhard Schlinkin haastattelu sukupolvensa syyllisyydestä:

<http://www.youtube.com/watch?v=uLqmlQVL S4E>

KIRJASTA ELOKUVAKSI

Kirja ja elokuva ovat taiteen eri lajeja, joita yhdistää narraatio eli kerronta. Mutta sen minkä kirja avaa sanoina lukijan mielikuvitukselle, elokuva tarjoaa tarkkaan harkitun ja täsmällisen kuvan, joka pohjautuu ohjaajan ja tekijätyöryhmän näkemykselle.

Elokuva myös kertoo omalle lajityypilleen uskollisesti tarinaa. Käsikirjoitusvaiheessa jätetään pois kirjallisuuden koukeroita ja pyritään sujuvalla kuvakerronnalla viestimään kirjan tunnelmia. Usein vedotaan siihen, että koska kyseessä kaksi erilaista taiteenlajia, näitä ei edes pitäisi verrata toisiinsa.

Tehtävä

Jos luette kirjan, voitte tehdä erilaisia tehtäviä tämän pohjalta.

1. Pohtikaa onko elokuva uskollinen kirjalle. Mitä ovat mahdolliset erot jos näitä on?

Tarkastelkaa esimerkiksi Hannan hahmon esittämistä kirjassa ja elokuvassa. Miten onnistuneesti henkilöahmo on siirtynyt elokuvaan? Millaisin keinoin naisen syyllisyyttä ilmennetään elokuvassa? Pohtikaa mahdollisia eroja ja ratkaisujen taustoja – miksi elokuvassa on tehty jotain toisin?

2. Tarkastelkaa elokuvan ja kirjan aikarakenteita, tarinan lineaarisuutta/kronologisuutta. Mitä elokuvassa jätetään kertomatta tai miten käsikirjoitus poikkeaa kirjasta? Pohtikaa mm. kuinka kirjan aika on toteutettu elokuvassa. Onko ajankäsittely kronologista, onko kerronnassa käytetty takauksia? Onko kirjan lineaarisesta kerronnasta poikettu elokuvassa?

RAKKAUTTA VAI HYVÄKSIKÄYTTÖÄ

Hannan karmean rikoksen varjoon jää melkein kokonaan tämän toinen rikos, se, että hän viettelee 15-vuotiaan pojan. Hannan ja Michaelin suhde kuvataan herkästi, ja vakuuttavan tarinankerronnan myötä unohtaa näiden kahden ikäeron. Ohjaaja Stephen Daldryn (*Tunnit, Billy Elliot*) taitavassa ohjauksessa paino on epäsuhtaisen parin rakkaussuhteessa.

Oman runollisen särmänsä suhteeseen tuo kaunokirjallisuus, jota Michael lukee Hannalle. Maailmankirjallisuus luo puitteet tarinalle, joka muuten saattaisi näyttäytyä vain likaisena, luvattomana seksisuhteena.

Syyllisyys ja häpeä, viha ja anteeksianto toteutuvat elokuvassa monella tasolla. Suhteen aikana Hannaa painava syyllisyys häpeällisestä menneisyydestä keskitysleirillä tehdyistä teoista saavat hänet käyttäytymään aggressiivisesti – ja jättämään Michaelin selittämättä syytä.

Kun Michael oikeustieteen opiskelijana kahdeksan vuotta myöhemmin seuraa Hannan oikeudenkäyntiä, hänelle selviää tämän salaisuus. Paljastamalla tietonsa, ja samalla häpeällisen suhteen, hän olisi saattanut pelastanut Hannan vankilalta. Vaikenemisen myötä häntä seuraa syyllisyys, jota hän yrittää hyvittää Hannalle tämän vankilassaoloajan.

Tehtävä

1. Syyllisyyttä käsitellään elokuvassa monelta kantilta.

a) Pohtikaa henkilökohtaisen häpeän tasoja. Miksi Hanna häpeää lukutaidottomuuttaan enemmän kuin keskitysleirillä tehtyä tekoa? Miksi häpeä vaientaa Michaelin, joka voisi pelastaa Hannan tuomiolta?

b) Miten elokuvasta voi lukea kollektiivista häpeää? Millaisella tasolla kollektiivista häpeää käsitellään?

NÄYTTELIJÄT

Kate Winslet antaa pelottomasti kasvot julmalle murhaajalle ja naiselle, joka viettelee nuoren pojan. Haastava roolityö toi Winsletille Oscarin, Kultaisen maapallon ja arvostetun BAFTA -palkinnon.

Monelle Hollywood-näyttelijälle rooli nuoren pojan viettelijänä ja natsileirin vartijana olisi voinut olla kauhistus. Roolia suunniteltiin alkujaan eteeriselle Nicole Kidmanille, joka joutui luopumaan roolista raskauden takia (vaikka kirjailijalle itselleen Winslet olikin ensimmäinen vaihtoehto). Ehkäpä onneksi, sillä Winsletille rooli istuu loistavasti – jo hänen filmografiaansa ajatellen.

Elokuvassa *Heavenly Creatures* (1994) Winslet heittäytyi hurjasti rooliinsa teinityttöä, joka suunnittelee ystävänsä kanssa äidinmurhaa. Elokuvassa *Little Children* (2006) Winslet esittää kotiäitiä, joka pettää miestään ja kykenee tuntemaan myötätuntoa naapurin pedofiilia kohtaan.

Michelin esittäjä nuori David Kross heittäytyy hänkin rooliinsa vahvasti. Aikuisena Michaelina nähdään suuren luokan tähti Ralph Fiennes, jonka läsnäolo lyhyessä valkokangasajassa on vahvaa.

Kate Winslet kertoo roolihahmostaan <http://www.youtube.com/watch?v=TlpNx47GoN4&feature=related>

Tähtikuva

Tähtikuvan rakentaminen on tapa markkinoida näyttelijää. Se millaisia rooleja näyttelijä tekee, muovaa hänen tähtikuvaansa. Liian rohkeat roolit saattavat pelästyttää yleisöä tai elokuvien tuottajia, jotka haluavat elokuvaan tietynlaisia näyttelijöitä. Tarkasti valitut elokuvat rakentavat näyttelijän tähtikuvan varmasti. Toisinaan tähti saattaa jäädä tähtikuvansa vangiksi. Esimerkiksi suuren yleisön rakastamaa Gary Grantia ei haluttu nähdä roistona tai murhaajana, minkä takia Alfred Hitchcock leikkasi elokuvansa *Vaarallisia valheita* (Suspicion, 1941) uudelleen ja muutti sen loppuratkaisua.

Toisinaan tähteen saattaa liittyä aikaisempien roolien kummittelu, joka pahimmillaan saattaa jopa ennakoida loppuratkaisua. Esimerkiksi usein samantyyppisiä rooleja tehneen näyttelijän roolihenkilön saattaa aavistaa "pahaksi" tai kieroksi jo ennen kuin elokuvakerronnassa annetaan tästä ensimmäistäkään vihjettä. Tällöin näyttelijä on jäänyt roolinsa vangiksi, ts. tämän tähtikuva on liian yksiulotteinen.

Tehtävä

1. Arvostettu näyttelijä Kate Winslet on tätä nykyä asemassa, jossa hän voi valita elokuvat, jotka tekee. Hän ei tartu jokaiseen tarjottuun rooliin, vaan tekee vain niitä elokuvia, joita hän haluaa tehdä.

a) Miettikää ryhmissä, miten Hanna Schmitz istuu Kate Winsletin tähtikuvaan? Miettikää myös syitä, miksi Winslet tarttui tähän rooliin. Olisiko elokuva sopinut yhtä hyvin myös Nicole Kidmanin tähtikuvaan?

b) Tutkikaa millaisia rooleja nämä näyttelijät ovat tehneet aiemmin.

Filmografiat löytyvät hakemalla osoitteesta <http://akas.imdb.com>

PAHAN KASVOT

Useissa holokausti -elokuviissa natsiupseerit ja keskitysleirien vanginvartijat kuvataan petoina, joista huokui äärimmäistä pahaa. Toisen maailmansodan tapahtumien perusteella nämä ihmiset on helppo kuvata luonnostaan sadistisina ja julmina ihmisinä, jotka saavat mielihyvää kiduttamisen ja murhaamisen eri muodoista.

Valitettavasti oikeassa elämässä paha ei useinkaan loista ihmisestä. Usein äärimmäisiä tekoja tekevät ihmiset, jotka kanssaeläjät ovat kokeneet miellyttävinä naapureina, rakastettavina perheenjäseninä.

Tähän dilemmaan Bernhard Schlink uppoutuu kirjassaan. *Lukijassa* pedon kasvot ovat poissa ja edessä on tavallinen ihminen, virheineen ja väärine ratkaisuineen. Hänen kuvaamansa Hanna Schmitz vaikuttaa

ihmiseltä, josta toisissa olosuhteissa voisi jopa pitää. Nyt hän on yksi kohutun sotasyllisyysoikeudenkäynnin syytetyistä, jonka epäillään olevan vastuussa Auschwitzin keskitysleirillä tapahtuneesta 300 juutalaisnaisen ja -lapsen kuolemasta.

Lukijan avulla voi aavistaa, jotenkin etäisesti ymmärtää syitä, joiden takia sosiaalisesti eristäytynyt tai eristetty, yksinkertainen nainen on ajautunut kuolemanleirin vartijaksi ja suorittaa tunnollisesti vastaanottamaansa tehtävää. Hänen käyttäytymistään voi ymmärtää vaikkakaan ei hyväksyä.

Holokausti -elokuvien tekoa perustellaan usein sillä, etteivät jälkipolvet unohtaisi historian hirveyksiä. *Lukijan* toisenlainen lähestymistapa antaa mielenkiintoisen vertailukohdan muihin holokausti -elokuviin ja yleiseen diskurssiin toisen maailmansodan historiasta.

Natsien kuvaaminen epäinhimillisinä hirviöinä etäännyttää henkilöt todellisuudesta eikä elokuvien natseihin ole ollut mitään mahdollisuutta samaistua. Tällaisen etäännytetyn käsittelyn kautta natsien syitä ei ole kyennyt ymmärtämään – tai edes halunnut ymmärtää. Ratkaisu on ollut mustavalkoisuudessaan helppo, sillä sen perusteella ei ole ollut tarvetta hakea ihmistä näiden tekojen takaa. Ikään kuin tekojen takaa löytyisi joku epämääräinen, sisäsyntyinen paha, joka ei ole edes ihminen ja jonka tekoja eivät määritä inhimillisinä olentoina tehdyt valinnat. Valittua esittämistapaa selittää kuitenkin se, että keskitysleireillä tehtyä tuhoa on vaikea ymmärtää ja siellä työskennelleiden ihmisten motiivia on lähes mahdoton käsittää.

Lukijassa havahduttaa, ravistelee hereille juuri se, että Hanna on kuin yksi meistä – ihminen, johon voi samaistua.

Mutta Hanna ei, ahdistavasta syyllisyydentunteestaan huolimatta, koskaan oikeastaan tajua tekojensa koko hirvyyttä. Schlink ei selitä Hannan käytöstä, mitään lopullisia vastauksia tämän käytökseen ja toimiin ei ole. Hän on ottanut tehtävän hoitaakseen – ja hoitaa sen julmaan loppuun saakka.

Hannan tavallisuus tuo myös esiin kysymyksen tavallisten saksalaisten osuudesta sotarikoksiin. SS-joukkojen rinnalla taisteli natsi-Saksan armeija, "kansanarmeija", Wehrmacht, joka oli perustettu vanhaa armeijaa uudelleen organisoiden. Suurin osa sen johtohenkilöistä koostui vanhan saksalaisen sotilasperinteen seuraajista, jotka eivät olleet kansallissosialisteja. Armeijan ylipäällikkönä toimi Adolf Hitler. Wehrmachtin roolia sotarikoksiin pidetään kaksijakoisena, mutta lojaalisuusperinteitä kunnioittaen armeija syyllistyi ainakin joihinkin julmuuksiin ja auttoi SS-joukkoja.

Elokuvan teemoista ja Hannan valinnoista Bernhard Schlinkin haastattelu:
<http://www.youtube.com/watch?v=TsbptLzHy e4&feature=fvw>

Michael Haneken *Das Weisse Band* 2009 (Valkoinen nauha) pohtii myös saksalaisen yhteiskunnan tietä maailmansotiin ja "tuleviin julmuuksiin". Cannesissa toukokuussa 2009 Kultaisella palmulla palkittu elokuva sijoittuu pieneen pohjoissaksalaiseen kylään ensimmäisen maailmansodan aatolla. Elokuvaa on äärimmäisen kiinnostava syväprofiili saksalaisesta mielenlaadusta, tiukoista säännöistä ja luokkayhteiskunnan skismasta. Hanekelle tyypillisesti elokuvassa etsitään ihmismielen mustaa aluetta, pahuutta, pahuuteen johtavia syitä ja ihmissuhteiden välisiä julmuuden kipupisteitä.

Tehtävä

1. Kirjoitkaa analyysi *Lukijan* päähenkilöstä, Hannasta. Pohtikaa, miten fiktiossa useimmiten käsitellään sarjamurhaajia ja natsirikollisia. Onko näiden käsittelytavassa yhtäläisyyksiä? Miten Hanna poikkeaa tyypillisestä natsirikollisesta?

2. Valitkaa *Lukijan* rinnalle muutamia elokuvia ja verratkaa näitä keskenään päähenkilöiden kautta. Pohtikaa, miten holokausti -elokuvien ja suosittujen sarjamurhaajaelokuvien kerronta ja päähenkilön kuvaaminen on verrattavissa todellisuuteen. Entä miten erilaiset ratkaisut muovaavat mielikuviamme pahuudesta ja ihmisen julmuuksista? Miksi paha usein epäinhimillistetään?

3. Joissakin viihteellisissä elokuvissa esimerkiksi sarjamurhaamista ihannoidaan ja pahuus esitetään houkuttelevana. Tehdäänkö näin esimerkiksi holokausti -elokuvissa, joissa natsit esitetään massamurhaajina? Miten näiden elokuvien todellisuus poikkeaa toisistaan? Kuinka paljon sarjamurhaajia oikeasti on? Millaisesta todellisuudesta puhumme silloin kuin aiheena on keskitysleireillä tehty massatuhot. Vaikuttavatko nämä lähtökohdat elokuvien tekemiseen ja pahuuden esittämistapaan?

4. Miten elokuvassa valittu esitystapa vaikuttaa yleiseen asennoitumiseen? Onko elokuva taidetta, joka muokkaa yleistä mielipidettä?

VERGANGENHEITSBEWÄLTIGUNG – MENNEISYYDENHALLINTA

Vergangenheitsbewältigung – menneisyydenhallinta on Saksassa ollut viime vuosikymmenet tärkeässä asemassa. Käsitteellä tarkoitetaan sitä, että kansakunnan on kyettävä käsittelemään menneisyyden vaikeita asioita, jotta pystyttäisiin rakentamaan tulevaisuutta.

Poliittisen historian professorin Seppo Hentilän mukaan julkisesta historiakeskustelusta tuli tärkeä henkismoraalisen tilinteon foorumi, kun Saksan liittotasavallassa 1980-luvulla alettiin ruotia kansakunnan vaikeaa suhdetta kolmannen valtakunnan juutalaisvainoihin.

"Arvostellessaan kesällä 1986 syttyneessä Historikerstreitissa eräitä konservatiivisia historioitsijoita kolmannen valtakunnan juutalaisvainojen vähättelystä filosofi Jürgen Habermas puhui "historiapoliitiikasta" (Geschichtspolitik) ja "historian julkisesta käytöstä" (öffentlicher Gebrauch der Geschichte). Hänen mukaansa historiapolitiittinen tutkimus pureutuu julkisiin historiadebatteihin ja on kiinnostunut kaikesta siitä, miten "menneisyyden kanssa koetetaan tulla toimeen". Näin olen kääntänyt termin Vergangenheitsbewältigung. Mielestäni tämä on parempi käännös kuin "menneisyydenhallinta", jota joskus olen nähnyt käytettävän.

Konkreettista historiapolitiikkaa, tai menneisyyspolitiikkaa Vergangenheitspolitik, joka on Norbert Frein (1996) käyttämä termi, ovat kannanotot, päätökset ja teot, joilla menneisyyttä koetetaan tilittää ja siihen liittyviä traumoja yritetään purkaa. Laajasti ottaen menneisyyspoliittinen tutkimus on kiinnostunut yhteiskunnan "historiakulttuurista" (Geschichtskultur). Wolfgang Hardtwigin (1990) mukaan se tarkoittaa kaikkia niitä historian esittämisen, kokemisen ja tiedostamisen muotoja, joiden kautta ihmiset voivat kohdata menneisyyden.

Saksassa natsimenneisyyden jatkuva pöyhminen on 1980-luvulta lähtien saavuttanut miltei kansallisen itseruoskinnan asteen. Liioittelematta voidaan sanoa, että vaikean menneisyyden avoin ja rehellinen tilittäminen on ollut Länsi-Saksassa yksi demokratian juurtumisen välttämättömistä edellytyksistä. Kuta vakaampi demokratia on sitä avoimempi, keskustelevampi ja kriittisempi on historiakulttuuri, ja sitä paremmin se kykenee sietämään myös erimielisyyksiä."

(Historian julkinen käyttö, Tieteessä tapahtuu 1998/5

<http://www.tsv.fi/TTAPAHT/985/hentila.htm>)

Entinen ulkoministeri Erkki Tuomioja puhuu puolestaan menneisyydenhallinnasta, joka – yllättävää kyllä – voidaan suomeksi määritellä yhdellä sanalla. Monessa muussa kielessä tälle ei löydy määritelmää yhtä helposti.

Semanttisista eroista huolimatta molemmat ovat yhtä mieltä siitä, että Saksa on huomattavasti muita maita edellä menneisyydenhallinnassa. Tämä näkyy myös päivänpolitiikassa: Saksa tunnustetaan rauhanpolitiikkaan sitoutuneena kansakuntana.

DEMOKRATIAA VAHVISTAVA HISTORIAKULTTUURI – JA SEN PUUTTUMINEN

Professori Seppo Hentilä pohtii artikkelissaan *Historian julkinen käyttö* mm. historian mahdollisuuksia traumojen purkamiseen. Kestävän ja tulevaisuuteen suuntautuvan, demokratiaa vahvistavan historiakulttuurin rakentaminen kestää vuosikymmeniä, kuten

saksalaiset ovat osoittaneet. Vastakkaisia esimerkkejä löytyy kuitenkin liikaakin: "Äärimmäinen esimerkki siitä, mitä tapahtuu, kun yhteiskunnasta puuttuu avoin, kriittinen ja erimielisyyksiä sietävä historiakulttuuri, on 1990-luvun alussa sisällissotaan ajautunut ja siihen hajonnut Jugoslavia. Serbian ja Kroatian välinen historiasota on siellä saanut suorastaan irvokkaita piirteitä."

– Historiantutkimuksessa on muistettava, että asioiden ymmärtäminen ei ole samaa kuin niiden hyväksyminen, Tuomioja korosti Helsingin Sanomien artikkelissa, jossa sivuttiin Helsingin kirjamesseilla 2008 virinnyttä keskustelua Viron menneisyydenhallinnasta. Historiakäsitykset erosivat siinä, millä menestyksellä menneisyyttä on käsitelty Suomessa, Virossa, Ruotsissa ja Tanskassa. Menneisyydenhallinnassa Saksassa ollaan siis asiantuntijoiden mukaan pitkällä – pidemmällä kuin esimerkiksi Yhdysvalloissa tai Venäjällä, Virossa tai Suomessa. Onko oman maan osallistuminen sotatoimiin ollut aina vain oikeutettua tai onko sotatoimissa tehty aina moraalisesti oikeita valintoja?

Sivilisaatiohistorian dosentti Tapani Hietaniemi kääntää katseensa Yhdysvaltoihin, jolla on tilit selvittämättä oman sotahistoriansa kanssa. Vietnam ja Korea ovat jättäneet jälkensä amerikkalaiseen menneisyyteen ja parhailaan syntyy uutta epämiellyttävää historiaa Irakissa. Suuri osa amerikkalaisista pitää kuitenkin edelleen omaa maataan lähestulkoon erehtymättömänä valinnoissaan.

Noin vuosikymmenen kestäneen avoimuuspolitiikan jälkeen Venäjällä palataan tarkastamaan historiaa. Presidentti Medvedevin vastikään perustaman historiakomission tehtävänä on etsiä "oikeaa" historiallista totuutta. Tavoitteena on vahtia mm. sitä, miten entisissä neuvostotasavallan maissa kirjoitetaan historiaa uudelleen ja millaisessa valossa Neuvostoliitto ja sen johtajat esitetään.

VTM Kari Kaunismaan väitöskirja venäläisistä oppikirjoista julkaistiin keväällä 2009. Väitöstutkimuksen mukaan Venäjällä ei ole maan kommunistisesta kaudesta harjoitettu riittävästi samaa keskustelua, jota Saksassa

on läpikotaisin käyty maan natsimenneisyydestä – eikä Neuvostoliiton totalitaarista ja diktatorista luonnetta ole kokonaisuudessaan käsitelty. Kaunismaan mukaan tämä on yksi syy siihen, että Venäjä ei edelleenkään ole oikeusvaltio eikä kansalaisyhteiskunta.

Koulujen historian oppikirjoja kirjoitetaan uusiksi useissa maissa, myös Suomessa. Virheitä historiaan on pujahtanut ns. suomettumisen aikana. YYA:n ja Urho Kekkosen aikakaudella Suomessa varottiin itäistä naapuria ja Neuvostoliitto vaikutti maamme poliittisiin päätöksiin vahvasti. Viime vuosikymmenten ristiriitaisten itäsuhteiden paineessa oppikirjoissa on asioita esitetty epäselvästi, virheellisesti tai jätetty jopa kokonaan pois.

Oli hätkähdyttävää lukea Ilkka Malmbergin artikkeli Isostavihasta Helsingin Sanomien kuukausiliitteestä (Rauhan ja vihan Suomi 7/2009). Koulujen oppikirjoissa Isostavihasta on aina toisesta maailmansodasta lähtien kerrottu vähätellen tai epämääräisesti "venäläisten miehitysjaksona suuren Pohjan sodan aikana" – monelle suomalaiselle tuo on harmaa alue, josta tiedetään vähän. Miehitysjakson jälkeen tarinat paisuivat kerrontaperinteessä ja elivät kansan muistissa. Julmat tapahtumat ja legendat selittävät jotenkin epämääräisesti suomalaisiin iskostunutta, äidinmaidossa perittyä ryssänvihaa ja myös nykyisiä ennakkoluuloja venäläisiä kohtaan.

SUOMI JA MENNEISYYS

Suomellakin on omat vaikeat asiansa, joista puhuminen on edelleen hankalaa, kuten ns. suomettumisen aika ylipäättään. Viime vuosina on vähitellen käynnistynyt keskustelu vuoden 1918 sodasta, jota kutsutaan nimillä veljessota, vapautussota, kansalaisota. Edelleen sota jakaa käsityksiä siitä, mistä sodittiin. Molemmille puolille, punaisille ja valkoisille sota kuitenkin merkitsi sisällissotaa.

Osa kotimaisista historian professoreista on sitä mieltä, että Suomi oli natsi-Saksan liittolainen. Tämäkin asia on hämärästi tuotu esiin historiankirjoissa. Osa asiantuntijoista

on myös sitä mieltä, että sotaan liittyy edelleen tabuja, joista ei puhuta. Lisäksi naisten historia puuttuu lähes kokonaan.

Tämä history/herstory -dilemma leimaa paitsi sotatutkimusta, myös kaikkea historiaa kirjallisuudenhistoriasta alkaen. Feministinen liike nosti 1960-luvulla esiin herstory -termin kiinnittäen huomiota naisen puuttumisen perinteisestä historiankirjoituksesta (*history, alkujaan his story*). Nainen puuttuu myös suomalaisesta historiasta tehokkaasti: Johan Ludvig Runebergin vaimo muistetaan lähinnä tortuista, vaikka Fredrika Charlotta Runeberg (o.s. Tengström) oli kuitenkin ensimmäisiä suomalaisia naiskirjailijoita ja jonka vaikutuksesta miehensä uraan on myös puhuttu. Suomessa naisten maanpuolustustoiminta alkoi jo vuonna 1917. Talvi- ja jatkosodan aikana noin 40 000 lottaa työskenteli armeijan apuna huolto- ja esikuntatehtävissä sekä ilmavalvonnassa. Lotta Svärd -järjestö lakkautettiin "fasistisena" vuonna 1944 eikä tästä toiminnasta pitkään aikaan puhuttu mitään. Vasta viime vuosina naisten toimintaan sodassa on uudelleen kiinnitetty huomiota.

Talvisodan ja jatkosodan aikana tapahtui tietenkin asioita, joista ei juuri ylpeillä. Vaikka Suomi ei luovuttanut suomalaisia juutalaisia Saksalle, käännytettiin useita juutalaispakolaisia kuljettavia laivoja Suomen satamista. Suomeen vastaanotetuista pakolaisista yhdeksän luovutettiin Saksaan sisäasianministeriön määräyksellä – tosin ilman Suomen ylimmän johdon lupaa. Luovutettujen henkilöiden määrästä ja pakon laadusta käydään edelleen keskustelua.

Näkemyksiä Suomea raastaneesta sodasta löytyy Ylen Elävästä arkistosta <http://yle.fi/elavaarkisto/?s=s&q=1&ag=4&t=573>.

Professorit: Suomi oli natsi-Saksan liittolainen, Helsingin Sanomat 19.10.2008
<http://www.hs.fi/kulttuuri/artikkeli/Professorit+Suomi+oli+natsi-Saksan+liittolainen/1135240343288>

KIRJAILIJAT JA HISTORIA

Erkki Tuomioja kirjoittaa osuvasti kirjailijoiden asemasta historian tulkkeina:

"Saksassa kirjailijat olivat keskeisessä osassa parinkymmenen vuoden takaisessa ns. historikerstreitissa, historioitsijoiden kiistelyssä siitä, miten natsi-aikaa ja erityisesti juutalaisten joukkotuhoa tuli käsitellä ja miten asettaa historialliseen yhteyteensä. Saksa on rohkaiseva esimerkki siitä, miten kansankuntien tulee kyetä avoimesti ja rehellisesti käsittelemään menneisyytensä vaikeita ja vähemmän ylentäviä vaiheita."

"Myös Suomessa kirjailijat ja kirjallisuus ovat olleet vahvasti muokkaamassa käsityksiämme historiasta. Jotkut ovat harjoittaneet suoranaista historiankirjoitustakin, kuten Veijo Meri mainiolla neliosaisella Suomen historiallaan. Kirjailijan anekdootillinen näkemys ei ehkä täytä oppikirjan vaatimuksia, mutta on edelleenkin lukunautinto, vaikka sen vaikutus historiakäsityksemme jäi vähäiseksi. Myös Paavo Haavikko on harrastanut historiankirjoitusta, ei varsinaista tutkimusta, ja lienee jäänyt tässä suhteessa parhaiten mieleen kiistanalaisen "Tannerin tasavalta" - käsitteen lanseeraamisesta kuvaamaan sotienvälistä Suomea."

"Mielenkiintoisia ja tärkeitä eivät ole ne kirjat ja kirjailijat - - jotka ovat olleet pönkittämissä vallitsevia näkemyksiä, mitä historiaan sijoitetuista kaunokirjallisista teoksista enin osa on tehnyt. -- Mielenkiintoisia ja tärkeitä historialle ja historiassa ovat olleet ne kirjailijat, jotka ovat antaneet äänen vaiennetuille, herättäneet ajatuksia ja muuttaneet vallitsevia käsityksiä."

"Tässä suhteessa Väinö Linnan ja hänen tuotantonsa vaikutus ovat aivan omassa luokassaan. Kirjasota jonka *Tuntematon sotilas* Suomessa synnytti, on jo itsessään jäänyt historiaan. *Tuntematon sotilas* ei sinänsä kirjoittanut historiaa uudelleen, mutta se antoi äänen siihen saakka marginalisoiduille rintamasotilaiden kokemuksille ja tuntemuksille. Valtaeliitin alkuvaiheessa nureksima romaani ei olisi koskaan saavuttanut sellaista suosiota, ellei se olisi ollut, paitsi kirjallisilta ansioiltaan niin vahva kuin oli, myös sellainen että se vastasi

rintamamiesten omia kokemuksia ja kuvasi sotaa sellaisena kuin se koettiin, eikä sellaisena kuin se virallisesti haluttiin muistaa."

Erkki Tuomioja: "Kirjallisuus ja historia", puhe Pentinkulman päivien pääjuhlassa, Urjala, 4.8.2007

<http://www.tuomioja.org/index.php?mainAction=showPage&id=1446&category=4>

Tehtäviä

1. Pohtikaa Lukijaa menneisyydenhallinnan kautta. Miten Lukija käsittelee sodan jälkeisen sukupolven traumaa? Miten siinä käsitellään syyllisyyttä, jonka sukupolvi on perinyt kansansa pahoista teoista. Onko elokuvalla mahdollisuuksia purkaa syyllisyyttä? Millä tavoin Lukijassa lähestytään tätä traumaa? Pyritäänkö tarinassa ymmärtämään itselle läheisen ihmisen tekoja ja kyetäänkö niitä ymmärtämään tarinan tasolla? Millaiseksi arvioitte Bernhard Schlinkin roolin saksalaisessa menneisyydenhallinnassa tämän kirjan perusteella.
2. Lukekaa taustaksi artikkeleita menneisyydenhallinnasta.
3. Saksassa on yritetty vuosikymmenten ajan ymmärtää isien ja isoisien, äitien ja isoäitien tekoja. Miten tämä heijastuu nykypäivän Saksaan? Onko meillä jotain opittavaa Saksan kyvystä käsitellä historiaa ja menneisyyttä?
4. Vertaa eri maiden tapoja tai kykyä kohdata menneisyytensä. Herättääkö eri maiden suhde historiaan aihetta huoleen? Hämmentääkö esimerkiksi se, että Venäjällä pyritään vielä tänä päivänä kieltämään menneisyyden tapahtumat ja kirjoittaa niitä maalle suotuisammiksi?
5. Mitä historian uudelleen kirjoittaminen oikeastaan tarkoittaa? Pohtikaa kuka kirjoittaa historian. Mistä tieto valitaan oppikirjoihin? Voiko kirjoitettuun historiaan uskoa?
5. Entä mikä on naisen tarinan (herstory) osuus suhteessa perinteiseen historiaan

(history)? Pohtikaa näitä käsitteitä ja naisia suhteessa historiaan.

6. Onko tarpeen pohtia menneisyyttä? Miksi on / ei ole? Opimmeko historiasta jotain? Pohdi kansakunnan kollektiivista syyllisyyttä. Millaista kollektiivista syyllisyyttä veljessota/vapaussota suomalaisissa herättää?

7. Miettikää Suomen historian kipupisteitä avaavia kirjoja/aiheita käsitteitä kirjailijoita. Esimerkiksi Laura Honkasalo käsittelee *Sinun lapsesi eivät ole sinun* -kirjassaan 1970-luvun lapsuutta, jota värittää kodin Amerikka-vastaisuus ja kommunismin ihannointi. Millainen on muiden nykykirjailijoiden rooli suomalaisessa menneisyydenhallinnassa, kuten esimerkiksi sellaisten kuin Kjell Westö, Leena Lander, Jari Tervo, Sirpa Kähkönen?

8. Pohtikaa yleisesti millaisia historiantulkintoja taiteessa esitetään.

Keskustelun ja pohdinnan pohjaksi materiaalia menneisyydenhallinnasta:

Lukijan kirjoittajan Bernhard Schlinkin haastattelut
<http://www.youtube.com/watch?v=uLqmlQVLS4E>

<http://www.youtube.com/watch?v=TsbptLzHy e4&feature=fvww>

Seppo Hentilä: Historian julkinen käyttö, Tieteessä tapahtuu 5/1998
<http://www.tsv.fi/TTAPAHT/985/hentila.htm>

Seppo Hentilä: Löytyykö totuus komissioista? Historiantutkimus ja totuuskomissiot, Tieteessä tapahtuu 8/2005
<http://www.tieteessatapahtuu.fi/0805/hentila.pdf>

Tapani Hietaniemi: Hyvän ja huonon omantunnon suurvallat, Vihreä Lanka 17/2003
<http://arkisto.vihrealanka.fi/2003/17/kolumni.html>

Venäjän uusi historiakomissio huolettaa Baltiassa, Helsingin Sanomat 20.5.2009

<http://www.hs.fi/ulkomaat/artikkeli/Ven%C3%A4j%C3%A4n+uusi+historiakomissio+huolettaa+Baltiassa/1135246124551>

Talvisodan historia Venäjällä ehkä uusiksi, KALEVA 2.8.2009
<http://www.kaleva.fi/plus/index.cfm?j=807432>

Viekö historiakomissio Venäjän taas neuvostoaajan käytäntöihin? Ulkopoliittinen instituutti 30.6.2009
<http://www.upi-fiia.fi/en/news/711/>

Suur-Suomi -aate, Wikipedia
<http://fi.wikipedia.org/wiki/Suur-Suomi-aate>

Kari Kaunismaa: Punatähdestä kaksoiskotkaan. Neuvostoliiton romahtamisen vaikutus venäläisen keskikoulun historian oppikirjoihin
<http://domino.utu.fi/tiedotus/tiedotukset.nsf/0/df6ba206bb8717b2c22575a60020e0b8?OpenDocument>

Tutkija Janne Holmén: Neuvostoliittoa käsiteltiin oppikirjoissa myötäsukaisesti, Helsingin Sanomat 5.5.2006
<http://www.hs.fi/kotimaa/artikkeli/Tutkija+Janne+Holm%C3%A4n+Neuvostoliittoa+k%C3%A4siteltiin+oppikirjoissa+my%C3%B6t%C3%A4sukaisesti/1135219777607>

Erkki Tuomiojan arvostelu: Martti Turtola, Kenraali Johan Laidoner ja Viron tasavallan tuho 1939–1940, Otava, 301 s., Keuruu 2008.
<http://www.tuomioja.org/index.php?mainAction=showPage&id=1507&category=3>

Oppimateriaalin on laatinut
Kirsi Raitaranta Kansallisesta
audiovisuaalisesta arkistosta.

Oppimateriaalin on tuottanut
Marjo Kovanen
Koulukinosta.